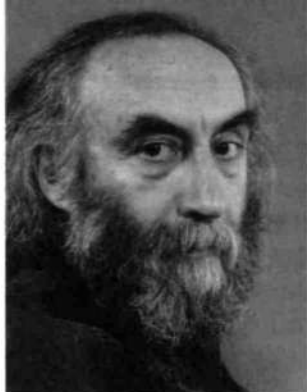

JOSIP OSTI

“Delo je živo bitje. Realiteta.”

(o prozi Lojzeta Kovačiča)

Lojze Kovačič, rojen leta 1928 v Baslu, je nedvomno eden najplodnejših in najpomembnejših sodobnih slovenskih pisateljev. V njegovi prozi se življenje in književnost prepletata in prežemata na način, ki prispeva tako k življenjski neposrednosti kot k jezikovnim lastnostim njegovega pripovedništva. Verjame, da je v življenju – zlasti če je bilo, tako kot v njegovem, “za eno življenje preveč življenja” – “več fikcije kot v fikciji”. Zato ne neha govoriti “o sebi, vedno samo o sebi”. Kajti, kot pravi, “nihče ne more pojasniti nič o drugem, razen da mu pripiše svoje misli in občutke”, “človek, ki misli, da dela portrete drugih, dela zmeraj samo svoj avtoportret”. Z neprizanesljivim odkrivanjem samega sebe, ne da bi tajil poraze in ponižanja, lastne nežnosti in krutosti, dosega v svojih najpogostejše fragmentarnih tekstih, v katerih prevladuje avtobiografizem, stopnjo resničnosti, ki omogoča, da pride na dan tudi tisto najskrivnostnejše v človeku. S prikazovanjem večplastnosti lastnega življenja govori tudi o človeku nasploh, s tem dobi pravico do spopada “ne le s svojo, temveč tudi s tujo resničnostjo”, s kritiko samega sebe pa pravico do kritike vsega obstoječega. Zato ne preseneča, da se z upiranjem dogmatskemu mišljenju in represiji, predpisanim resnicam, pravilom in frazam, postavi nasproti “nesmiselni resničnosti”. V celotnem njegovem delu je bil in ostal spomin osrednji postopek, s katerim priključuje pretekli čas in sebe v tem času.

Vse relevantne podatke o Kovačičevem življenja zvemo iz njegovega dela. Od tega, recimo, da je rojen v Baslu po naključju, kajti mati, ki je bila Nemka, ga je hotela splaviti. Da je bil njegov oče Slovenec, ki ni hotel sprejeti švicarskega državljanstva. Da je bil kot otrok bolan in je nekaj časa preživel v zdravilišču. Da se je pred drugo svetovno vojno družina, razen sestre Margrit, vrnila v Slovenijo in se naselila pri sorodnikih v vasi Cegelnica pri Novem mestu, kar je bilo zanj (zaradi "nove materinščine", kakor imenuje slovenščino) novo rojstvo. Da je oče zbolel za tuberkulozo in umrl. Da je imela družina v Sloveniji zaradi matere Nemke, v Švici pa zaradi očeta Slovenca veliko težav. Da je spodletel materin poskus za pridobitev nemškega državljanstva. Da so jo leta 1945, staro 63 let, z Lojzetovo sestro Claire in nečakinjo Giselo, staro 8 let, pregnali iz Slovenije in transportirali v Avstrijo, v taborišče Kellerberg. Da je ostal sam v Sloveniji in živel v internatu. Da so njegove življenjske težave, poleg občutka, da je brez doma in domovine, stopnjevale neprijetnosti, ki jih je imel z objavljanjem zgodnjih tekstov. Da je "preživel dve leti in pol kot vojak in kaznjenec". Da mu je zmrznila roka pri vojakihi. Da so revijo, "v kateri je objavil del svojega življenja v vojaški kazenski enoti, zaplenili in ga kot avtorja postavili pred sodišče". Da so bile nekatere revije zaradi objave njegovih tekstov prepovedane. Da so ga obtoževali prijateljevanja s sovražniki družbe, z zarotniki proti njej, za dejavnosti proti narodu oziroma režimu, JLA in podobno ter obsojali in zapirali. Da je bil kasneje priznan in nagrajevan pisatelj.

V slovenski prozi ni umetniško prepričljivejšega opisovanja soočanja človeka s smrtjo kot v njegovem romanu *Deček in smrt*. Še posebno soočanje mladega človeka, ki šele vstopa v življenje, s smrtjo, ki je za človeka sploh velika skrivnost, zaradi katere se zaveda svoje minljivosti. Prav o človekovi poti, ki se začneja z rojstvom in ne pelje nikamor drugam kot le do smrti, do nič za nami in pred nami (če pogojno tako imenujemo tisto neznano prej in po življenjski pustolovščini), govori Kovačič v romanu, v katerem se je, kot sam pravi, "v obliki romaniziranega monološkega poročila" ... "obrnil k svoji intimni osebni temi", k smrti očeta. Gre predvsem za opis otrokovega doživetja očetove smrti ter sprememb, ki jih smrt bližnjega povzroči v njem in okrog njega. Časovne in prostorske razsežnosti neposrednega prvoosebnega in časovno v glavnem kontinuiranega pripovedovanja otroka, osrednjega lika, ki je hkrati notranji pripovedovalec, s katerim se zunanji, resnični enači, so razširjene z uvodom in njegovo vlogo v strukturi romana. Prav ta nenavadni uvod, v katerem se spretno prepletajo resničnost in sanje, pripomore, da dvodelni roman razumemo predvsem kot retrospektivno prikazovanje nepozabnih dogodkov in doživetij iz Kovačičevega otroštva. Da so ti trajno zaznamovali njegovo življenje, potrjuje ne le dolgoletno ukvarjanje s to temo in mnogi poskusi čim primernejše artikulacije, temveč tudi pogosto vračanje k tej nedvomno obsesivni temi in variacije v drugih delih. Časovno inverzivna zasnova uvoda in premikanje meje med resničnostjo in sanjami v njem nas prepričuje, da se Kovačič, predvsem nagnjen k podrobnemu opisovanju tistega, kar ga (bodisi da o sebi govori v prvi ali tretji osebi, kot

opazovalec ali opazovani) občutno odmika od realističnega načina pripovedovanja. Posebno od tistega socialističnega realizma, ki se je najpogosteje ukvarjal z vaško tematiko in z življenjem kmečkega ali delavskega kolektiva, ne pa z usodo posameznika. Kovačič je bil in ostal predvsem zaprisežen individualist. Točne so ugotovitve, da se v njegovi prozi iz šestdesetih let prežemata eksistencializem in modernizem. Eksistencializem kot dominirajoča usmeritev ne le takratne evropske filozofske misli, temveč tudi nove proze, in modernizem kot način izražanja njenih vsebin. Kljub temu, da se Kovačič nenehno ukvarja z eksistencialnimi problemi in da za vsebine svojih del nenehno išče nov in najprimernejši jezikovni izraz, ga ni mogoče in navsezadnje niti ni treba uvrščati v noben žanrski ali tipološki predal. Ne med eksistencialiste ne med moderniste oziroma med izrazito filozofične ali jezikovno radikalno eksperimentalne pisatelje. Gre predvsem za pisatelja s polnimi usti besed, ki jih pretaka v krajše ali daljše tekste, temelječe na z izkušnjami in trpljenjem izgrajeni življenjski filozofiji. Roman *Deček in smrt* je poln vprašanj, ki ostajajo brez odgovorov, in je predvsem tekst čudenja pred nedojemljivim in nepojasnljivim fenomenom smrti, ki po eni strani dela človekovo življenje absurdno, po drugi pa ga osmišlja. Romana ni mogoče uvrščati med dela, ki so bolj ali manj slepo sledila francoskemu novemu romanu, čeprav v njem zapazimo sledove poetike te povojne literarne usmeritve v opisovanju zunanosti stvari in ljudi. Sam pravi, "da je to knjigo pisal skoraj vse življenje" in da je *slutil*, da je to njegova najboljša knjiga, čeprav ob prvem izidu "zaradi svoje goste in secirajoče pisave ni naletela na ugleden sprejem, ne med pisatelji, kaj šele med kritiki". S tem soglašam, kar pa ne pomeni, da so druga njegova dela manj vredna.

Zdi se mi, da ta roman potrjuje Heideggerjevo ugotovitev, da je "človeško bitje bitje-za-smrt", in mnenje Edgara Morina, ki temelji na njegovih znanstvenih prizadevanjih in izkušnjah, "da hkrati spoznamo smrt prek človeka in človeka prek smrti". Morin v svojih antropoloških študijah ponavlja, kot sam pravi, "očitno in vedno pozabljeno resnico, da se do objektivnega pride z izpovedovanjem in s priznanjem avtorjeve subjektivnosti", kar se lahko nanaša prav na to Kovačičevo knjigo. V njej gre namreč predvsem za *izpovedovanje* otrokovega doživetja očetove smrti in za *avtorjevo subjektivnost*, ki jo moramo priznati in sprejeti, če hočemo dojeti in razumeti, kar nam otrok izpoveduje oziroma pisatelj pripoveduje. V tem romanu podvojene optike ni potrebno in morda ni mogoče med seboj ločiti. Pomembnejša se mi zdi pazljiva hoja po sledi tokrat podvojenega drugega, pisatelja in lika dečka oziroma njegovega alter ega, skozi gost gozd jezika, po celcu mraka v njem in okrog njega, kajti to je, če ne edina, ena od možnih poti do nas samih.

Mnogi deli tega romana ter odkriti in pretresljivi deli drugih njegovih besedil se uvrščajo med najbolj uspele in reprezentativne strani slovenske proze doslej. Bodisi da opisuje resničnost ali sanje, ki so njena drugačna plat, tako kot v knjigi, v kateri so leta 1972 skupaj izšli njegovi zapisi sanj z naslovom *Sporočilo v spanju* in roman *Resničnost*.

V sanjah, ki jih opisuje Kovačič, se preteklost in prihodnost prepletata drugače kot v mislih in sanjarijah budnega. Neredko se oddaljuje tisto, čemur se tisti, ki sanja, skuša približati. Zapusti lastno telo in se vrne vanj. Spominja se celo prejšnjih sanj. Sanje s tem in marsičem podobnim razkrijejo svojo nadrealnost, v kateri je najbolj nenavadno prav navadno, prepoznavno iz sanjačeve resničnosti, kar je drugačno zaradi drugačnih razsežnosti časa in prostora v sanjah, v katerih je tudi marsikaj drugega drugačno, ne le tema še bolj črna, svetloba še bolj ostra. V njih je mogoče leteti, visoki poleti se izmenjavajo z globokimi padci ali pa se zabriše meja med spodaj in zgoraj. Oživijo mrtvi, tako kot pogosto njegov oče in mama. V sanjah Kovačič podoživlja, kar se mu je v življenju strašnega zgodilo, od zasliševanj in zapora do izгона družine iz države, in sluti, da se bo zgodilo še kaj podobnega ali hujšega. Čuti samoto, tujost, strah, grozo, obup ... Prebuja ga lastni krik. Toda njegove sanje niso samo moreče, temveč tudi erotične. V sanjah in v resničnosti si želi: "Da postanem eno z vsem, kaj je okrog mene, in bom videl vse, kakor obzorje iz vsake njegove točke brezkončnosti". In da svet spet vidi z očesom otroka: "Kajti v začetku je bilo vse moje, vse je bilo enost in jaz, jaz sem bil natanko tako kot vse drugo – zunanost je bila zrcalo, v katerem se je gledala notranost." Na takih in podobnih željah in ugotovitvah temelji njegova poetika oziroma pripovedni postopek. Sporočila iz sanj ostajajo skrivnostna in zdi se mi, da jih ni treba tolmačiti, kajti sam pravi: "Dojeti sanje je vse."

V romanu *Resničnost* Kovačič v tretji osebi opisuje dve in pol leti, ki jih je preživel v Makedoniji kot vojak in kaznjenec, ter nekaj časa po vrnitvi kot brezdomec. K vojakom je prišel neizbrisno zaznamovan zaradi pregona družine iz države in s svojimi kritičnimi mnenji do obstoječe oblasti, ki jih je ta imela za reakcionarna in nedopustna. K temu so mu, ne da bi natančno vedel, zakaj, dodali upor proti vojski oziroma redu v njej, kar je pomenilo upor proti državi, izsilili priznanje, da je "kriv zaradi razpihovanja upornišтва med vojaki in trosenja klevet in sovražnih gesel", in ga obsodili "na pol leta kazenske enote". Z drugimi kaznjenci so ga odpeljali v oddaljen kraj, kjer so čistili mine in imeli dvakrat mesečno sestanke kritike in samokritike oziroma medsebojnega obtoževanja ter *prostovoljnega priznanja* najpogostejše neobstoječih krivd. V takšnih, fizično in psihično težkih življenjskih pogojih, v katerih je *izgubil stik z resničnostjo*, se sprašuje, ali *resnica v resnici sploh obstaja*, in ugotavlja: "Človeka je tako lahko ubiti, kot ga je lahko napraviti. Prah je." (*Prah* bo kasneje naslov ene izmed knjig.) Še lažje pa je človeka prestrašiti. Trdil je: "Če so te enkrat na začetku prestrašili, boš vedno prestrašen, tu nič ne pomaga." Opis strahu in negotovosti, ki jih je preživel kot kaznjenec, nas prepriča, da je resničnost kdaj pa kdaj bolj moreča od najbolj morečih sanj. Po drugi strani, da spolna doživetja, posebno vojaka, ki ga uniforma izobči iz normalnega življenja, neredko prekosijo erotične sanje. Opisi spolnih odnosov oziroma *parjenja*, ki je bilo, kot pravi, *edina odobrena svoboda*, so bili najbolj odkriti v njegovi prozi do takrat in so še dodatno potrjevali moč in prepričljivost njegovega pripovedovanja.

Sledeč spominom in asociacijam, pove tragično zgodbo "svoje nomadske družine" oziroma marsikaj iz lastnega ne lahkega, sam bi rekel *pasjega* življenja, ki je v in na njem pustilo "brazgotine časa". Da so ga različne izkušnje in trpljenje nedvomno presvetlili, potrjujejo mnoga v sentence filozofije življenja strnjena mnenja. Zanj je "huda nesreča, da človek ne more videti sebe skozi oči drugih". S tem obžaluje nezmožnost objektivnega videnja samega sebe, pa tudi pravočasno drugega – "O prekleto, zakaj spoznaš človeka zmeraj na koncu, zmeraj prepozno!" V njegovih jezikovno baročno reliefnih opisih se zrcali pretekli čas tak, kakršen je bil, prepoln tragičnih in komičnih protislovij. O marsičem do takrat spregledanem in zamolčanem (posebno če se je nanašalo na ideologijo in politiko) Kovačič spregovori odkrito. Tako kot o medčloveških odnosih, ki so marsikdaj nečloveški, in o soočanju človeka z vesoljem, ki ga vedno znova prepriča o njegovi majhnosti.

Knjiga *Preseljevanja* (1974) prinaša poleg izbora že izdane proze nekaj novosti in hkrati kaže na Kovačičevo – kasneje večkrat potrjeno – potrebo, da dele svojih tudi sicer pogosto fragmentarnih del kalejdoskopsko prestrukturira in jim s tem da nove pomene.

Dvodelna knjiga z naslovom *Pet fragmentov* (1981) je nadaljevanje njegovega vsestranskega ukvarjanja z lastnim jazom. V njej se množijo različna vprašanja, ki jih zastavlja predvsem samemu sebi, ter skuša najti odgovore. Dokončno oblika njegovega pripovedovanja postaja in potem dolgo ostaja fragment in iz fragmentov zgrajena zajetna in večplastna mozaična celota. Ali kot sam pravi: "fragment, okoli katerega ostaja veliko praznine za domišljijo". Zdi se mi, da tudi tropičje, ki ga pogosto uporablja, prispeva k fragmentiziranju vsakega posamičnega fragmenta in hkrati povezuje dele opisanega razdrobljenega življenja. Kar je v soglasju z njegovim prepričanjem, da "človek ni narejen iz enega kosa" in da je celo njegova duša razkosana. Gre za drobtinice, ki ohranjajo spomin. "Prava vrednost spomina je prav v spoznanju, da ne more nikoli nič v pozabo." Zanj je celo misel na mrtve poskus njihovega oživljanja, ki mu pogosto uspe. Posebno ko gre za starše. Oživlja jih predvsem njegova ljubezen. Po njegovem mnenju *bi bilo raziskovanja vredno raziskati, ali je po smrti eksistenca ali ne*, toda verjame, da "človek ima v resnici samo telo, nič drugega".

Iz "telesne plati" človekove eksistence izvira tudi elementarna naravnost fizične ljubezni oziroma spolnosti v njegovi prozi. Ljubezen je pri njem poleg misli in čustev predvsem govorica telesa. Zato čeprav se sprašuje: "Je res samo v daljavi ali v redkih srečanjih med moškim in žensko možna ljubezen?", nanjo ne gleda z romantično-idealističnimi očmi. Zanj je celo "najbolj krivična, kruta stvar", v kateri "ni milosti". Ob tem se zaveda tudi lastnih slabosti, surovosti in krivičnosti do drugega. Da ni lahko živeti z njim, ki težko živi s samim seboj. Toda ne spregleda, da "ženska, ki ljubi, ni merilo tvoje moči, kot si misliš, marveč kaže merilo svoje veličine". Zanj je "ljubezen podobna nekakšni neobstoječi zemlji, v kateri se vsi, ki se ljubijo, ljubijo na daljavo, ne da bi kdaj videli drug drugega". To v veliki meri določa njegov odnos do ženske. Posebno v tej

knjigi, v kateri govori o hkratnem odnosu do več žensk, kar dodatno zapleta njegovo življenje; nenehno je bil razpet med potrebo ustvarjalca po samoti in potrebo človeka iz krvi in mesa po drugem.

Kovačič je, kljub temu, da je bil v času "partijskih karieristov, špijonov, pogostih denunciacij, kesanj in moledovanj" in, nenazadnje, *čistk*, vsak dvom razglašen za največji greh, prav z uporniško samozavestjo dvomljivca vase in v marsikaj, kar ga je obkrožalo in pogosto ogrožalo, razkrival mnoge protislovnosti družbene ureditve, ki je bila pogosto nasilna do posameznika, čeprav mu je s posladkanimi besedami obetala svetlo prihodnost. Zato je razumljivo, da v tej *groteskni inscenaciji življenja* ni prenesel "policajev, uradnikov, generalov, duhovnikov ...", "aktivistov, politikov, funkcionarjev, ideoloških pornografov, masovikov ..." in ostalih, ki so prispevali k temu, da se *resničnost* spremeni v *neresničnost*, človekovo življenje pa v "totalni privid". Sam žrtev zgodovine je "v svoji kozmični brezdomnosti" spoznal, "da sta prostor in čas bistveno bolj komplicirano grajena, kot si to poenostavljeno ... predstavljamo", enako pa velja tudi za moč povsod navzoče politike, ki se je usedla na tron usode. Z neomajno vero izključno v svoje delo je nenehno zagovarjal človekovo svobodo in se je, prav zaradi nešteti ponarejenih resnic, vedno znova spraševal, kaj je resnična resnica in ali ta sploh obstaja. Z mnogimi vprašanji, ki jih je zastavljal sebi in drugim, je snemal masko z obraza "stare gospe Morale", "sirupastega humanizma" in marsičesa drugega. Predvsem pa se je ukvarjal z lastnim življenjem, ki je najpogostejše določalo meje njegovega pripovednega sveta, in z obravnavo lastne eksistence prišel do esence človeka nasploh. Čeprav se v njegovem pripovedništvu še naprej prepletata zgodovinski in subjektivni čas, ta vse bolj kaže svojo ontično razsežnost in se pokaže kot največja človekova dobrina.

Tudi tokrat si Kovačič prizadeva biti popolnoma odprt in do konca odkrit ter vse svoje življenjske izkušnje opisati karseda natančno, s pravimi, *objektivnimi besedami*, hkrati pa se mu zdi, da je vse, kar reče oziroma napiše z

“zunanjim jezikom”, “le slab prevod” notranjega jezika. Odtod izvira njegova potreba po izrekanju že povedanega z novimi besedami oziroma po mnogih pripovedniških variacijah na isto temo.

V svojem najzajetnejšem delu, *Prišleki I-III*, ki so izšli v dveh knjigah leta 1984 in 1985 z oznako *pripoved*, Kovačič pripoveduje o marsičem, o čemer je že prej (in kasneje) pisal, tako da ga lahko razumemo kot njegovo veliko osebno-pripovedno prizmo, v kateri se križajo mnoge poti, po katerih je iskal sebe v času in življenjskih okoliščinah, ki jih ni sam izbiral. V enem izmed fragmentov tega teksta, ki je in ni roman, pravi, da je *vsak primer, zanimiv, univerzum vsakega bitja, razburljiv in univerzalen*. S tem je izrekel eno izmed temeljnih izhodišč svojega pripovedništva.

Prah (1988) je zbornik njegovih dnevniških zapisov, zapažanj in reminiscenc. V tem delu pravi, da je “govoriti o literaturi neumestno”. Ne morem reči, če že govorim o njegovi literaturi, da se s tem strinjam. Iz te knjige bom navedel le še nekaj njegovih mnenj. “Literatura je zgolj in samo z besedami izraženo človeško hrepenenje. Nič več. Vredna je toliko, kolikor je vreden pisatelj. In kot povsod: čim večji je človek, tem resničnejša je njegova literatura.” /.../ “Imeti nekoga rad, se pravi držati mu glavo nad vedrom, ko bruha, in pri tem ne občutiti gnusa, ampak ga še bolj ljubiti.” /.../ “Pesnikovanje ni dejavnost, ampak stanje. ... Branje nam na najbolj jasen način posreduje občutek za tako stanje.” /.../ “Kdo si? – (Tako sprašujem sebe. Včasih uporabljam ta ali oni slog, vse od simbolizma, naturalizma, ruralizma, ves barvni spekter od idealizma do materializma. In nikoli me noben odgovor ne zadovolji več kot za 24 ur.)” /.../ “Vsak dan pišem. ... Česar ne poveš, se ni zgodilo. Oziroma se bo neprestano dogajalo” /.../ “Kar je natančno, je tudi dovršeno.” /.../ “Umetnik govori o užitkih in bolečinah, o vsem, kar preživlja.” /.../ “Umetnost je stvar celotnega človeka.” /.../ “Jezik muči vsakogar na svetu. Jezik je pglavitni nadomestek za artikulacijo. Je slabo prekrito zaprepaščenje, da ne bi ostali povsem gluhi ali nemi sredi sveta. ... Preprosto uporabljam jezik, ki ga ni bilo v materinem mleku in ne na svetu.” /.../ “Pustil sem v knjigi mogoče samo: posebnost svojega obupa.” /.../ “Ne potrebujem religije ne ideologije, nobene doktrine.” /.../ “Kar potrebujemo ... je odkritosrčnost, da bi razkrili vse svoje osebne vizije, umazanije, ljubezni, utvare, predsodke, sanje, misli ... da bi odprli nedotaknjeni notranji svet ...” /.../ “In nadaljeval bom to avanturo z raziskovanjem in opazovanjem do zadnje ure.”

Kovačič se je v svoji prozi pogosto vračal v čas otroštva, kar pomeni tudi v rojstno mesto, v Basel, o katerem je prav tako pisal. V knjigi *Basel* (1989), ki je bila *tretji fragment* od načrtovanih, ne pa uresničenih petih, opisuje prvi resnični obisk tega mesta po štiriintridesetih letih, s sopotnico, “erotično partnerico” D. V Baslu se srečata z njegovo sestro Margrit. Tudi ob tem soočanju notranjega, zapomnjenega, in zunanjega, stvarnega zemljevida mesta, ki ju je čas spremenil, o sebi govori v prvi in tretji osebi. Sprehodi po mestu, v katerem se je za vsakim vogalom srečal z drugim jezikom, z nemščino, francoščino

ali italijanščino, so bili surfanje skozi čas lastnega življenja. Ob tem ostaja "sam sebi skrivnost" ter "tuj in nedostopen sebi bolj kot kdorkoli". Ugotavlja, "ne da se je Basel oddaljil od njega, ampak da se je on oddaljil od Basla". Rezultat soočanja spominov s konkretnim svetom, iz katerega najpogosteje skuša izhajati, je "drugačna vrsta resničnosti". Spopad subjektivnega videnja in doživljanja sveta z njegovo objektivnostjo enkrat skrije, drugič razkrije Kovačićevo notranje, "t. i. nevidno življenje". Posebno tisto, zgrajeno iz spominov. Povsod je bil namreč *tujec, prišlek in razseljena oseba*, "ki je venomer na sledi samemu sebi", "doma samo v svojem spominu, v svoji glavi". Vse drugo je bila zanj *tujina* oziroma *antidom*.

Podrobni opisi tujega, zunanjega sveta se v knjigi *Basel* in v marsikaterem drugem njegovem delu prepletajo z opisi notranjega življenja, vidnega s subtilno in globinsko optiko notranjega očesa.

Tudi tokrat večkrat spregovori o odnosih med moškim in žensko. Trdi, kar njegov primer nedvomno potrjuje, da "moški najbolj od vsega ljubi delo, ženska pa enako ljubi človeka". Verjame, da je "potrebno oboje" ter da "ženska mora imeti dovolj moštosti in moški dovolj nežnosti, da si lahko prideta na pol pota naproti." Ne skriva pa posvečenosti koitusu, ki ga ima za "še edini žlahtni preostanek pravega transa". Zanj, ki verjame, da je "umetniku umetnost prekletstvo", "ni vrednejšega bitja v tem prekletem teatru tega sveta od tistega, ki je poln ljubezni kakor Bog in za to rabi človeka, da ga ljubi."

Za moto romana *Kristalni čas* (1990) je Kovačič izbral besede svetega Avgušтина: "Spoznavam sebe, da bi spoznal tebe." S tem je poudaril, da je samospoznavanje bistvo tudi njegovega odnosa do sebe in drugega, ki hkrati določa naravo pripovednega postopka njegovega avtobiografskega "komponiranja življenjske fabule". Tokrat se je časovno osredotočil na opisovanje lastnega življenja med letoma 1988 in 1990. Introspektivno pa je, kot običajno, zajel dogodke vse do otroštva. Spotoma, kot v mnogih drugih tekstih, izreka in pojasnjuje svoje poglede na življenje in literaturo, ki se v njegovi prozi prežemajo in prispevajo tako k njeni življenjski neposrednosti kot jezikovni prepričljivosti. Upira se dogmatičnemu mišljenju in represijam, predpisanim resnicam, pravilom in frazam oziroma *nesmiselni resničnosti*. Ves njegov opus potrjuje njegovo oziroma "človekovo nestrinjanje s svetom in samim seboj". Resnica je edino orožje njegovega upora in boja, s katerima si prizadeva doseči *absolutno neodvisnost* in glavni cilj iskanja najprimernejšega načina literarnega artikuliranja podobe sveta, ki ga skuša opisati. Na vprašanje, zakaj piše, odgovarja: "Pišem, da bi odkril, kako bo nekaj, kar me žre in s čimer se bojujem, izgledalo, ko bo napisano." A njegovo podobo sveta sestavlja vse, česar se spomni, in kar z opisovanjem ne dopušča, da bi bilo pozabljeno. Z reminiscenco, s podoživljanjem že doživetega zbira koščke razdrobljenega življenja v kalejdoskopske mozaike, v katerih prevladujejo temne barve.

Večji del *izpovedovanja samega sebe* v romanu je pripovedovanje o literarni delavnici, ki je bila prva šola kreativnega pisanja v Sloveniji, v kateri je

razkrival skrivnosti literarne veščine. Bil je učitelj, ki se je učil od svojih učencev. Galerija opisanih likov potrjuje, da jih je pazljivo opazoval ter zapazil lastnosti in posebnosti vsakega posameznika. Izstopa pa druga polovica tega fragmentarno strukturiranega romana, v katerem gre za "ljubezensko preteklost". Po zanimivih mnenjih o Bogu, politiki, Sloveniji, Slovencih in podobno sledi opis zapletenih odnosov s štirimi ženami. Čeprav je človek iz krvi in mesa, nad katerim neprikrito vlada naravna sila spolnosti, je zanj ljubezen medsebojen odnos telesa in duše ter "orjaški, tvegan podvig". Prizna: "Ljubezen me je znova socializirala", toda ugotavlja tudi, da "dva, naj se imata še toliko rada, ostaneta dva, vsak zase". Potreba po drugem in hkrati po neodvisnosti povzroča tako veselje kot žalost in krepi enkrat voljo do življenja drugič voljo do smrti. Ali z njegovimi besedami povedano: "Živeti je za dušo brezkončno junaštvo, umreti pa je za telo prav tak heroizem."

Kovačič se tudi v tem romanu ne izogiba surovo resničnim življenjskim prizorom in dogajanjem, grobosti in trpljenju, ki jih je sam doživel ali jih povzročil drugim, toda ostrico robov resničnosti, videne z njegovim nepodkupljivim pogledom, topijo nenehno vpraševanje, dvomi in morda najbolj duševnost, trepetanje rahločutnega egovibrografa v njem pred uganko življenja. Prepričanje, da je "duša večnost, življenje minljivost", ter zanimanje za "dušo v življenju" in njeno brezčasnost razkrije to prozo kot prepletanje ali celo spoj racionalnega in iracionalnega. Sam sebi še naprej ostaja skrivnost, toda močno čuti, da sta v njem otrok in starec, začetek in konec življenja. Roman je plod ustvarjalne zrelosti in zavedanja, da je "zrelost vse." In ima prav. Samo življenjski in ustvarjalni zrelosti uspe kristalizirati čas v jeziku na način, da se v njem in v romanu življenje lomi ne le v temnih, temveč tudi v mavričnih barvah.

V knjigi *Vzémeljohod* Kovačič variira in razširja krog svojih dotakratnih tem. Avtobiografizem ostaja dominantna fragmentiziranih tekstov. Toda prej pogosto videnje z otroškega stališča je sedaj zamenjalo videnje človeka v pozni življenjski dobi. S tem se na nek način zapira življenjski in izkušenjski krog mladostniškega in starčevskega razkrivanja paradoksalne skrivnosti življenja in sveta. Avtorjeve okolice in njegove notranjosti. In ta stik iskri z ognjemetom jezika, ki dosega in mestoma presega temni plamen in moč njegovih do takrat najbolj odkritih in pretresljivih strani. Hkrati tudi najbolj uspelih strani sodobne slovenske proze.

Gre za tekste, ki jih prežema zavest o minljivosti in neizogibnem koncu življenja. Nekdanji otrok, o katerem je pisal v knjigi *Deček in smrt*, se je kot starec spet soočil s smrtjo kot edinim neizpodbitnim dejstvom. Toda ne le s smrtjo drugega, temveč tudi z lastno. In to srečanje, ob katerem se pogosto spomni doživetja očetove smrti, spremlja neusmiljeno preizkušanje resničnih in lažnih vrednot lastnega življenja in življenja nasploh. Štiri proze, ki gradijo mozaično celoto knjige, so svojevrsten Kovačičev življenjski in ustvarjalni povzetek. Točka izpovedovanja, s katere ni umika. Kajti surova odkritost do

sebe opravičuje surovo odkritost do drugega in razkriva nasilje kot lastnost človeka in zlo kot lastnost življenja, kajti "ni dobrega brez slabega" Estetiziral je tudi grdo. To je delal z enako predirljivim pogledom širokega obzorja okrog sebe in z globinskim samoopazovanjem. Z analiziranjem medčloveških odnosov, toda predvsem, kot se spodobi za resničnega individualista, lastnega odnosa do sebe, drugega, življenja in sveta.

Med mikro in makrokozmosom je *soba*, tako je naslovljena prva proza v knjigi. *Intimni brlog* oziroma delovni prostor, ki je zanj pribežališče pred mestno džunglo. Povezuje ju *dihanje*, tak je naslov tretje proze, kot znamenje življenjskosti, tudi ko se ta bliža koncu.

Spomin je osnovni postopek, s katerim priključuje, restavrira in predoča čas in sebe v njem ter mnoge ljudi in dogodke. Bolj ali manj globoko, toda neizbrisno. Pretaka ta subjektiviziran objektivni čas v objektiviziran subjektivni čas pripovedništva. S tem resničnost dela postaja bolj resnična od tistega, česar se je spominjal in kar si je zapomnil. Zato ker fiksira njuno nesoglasje. Nadomešča nezanesljivost spomina, ohranja pa zapomnjeno. In čeprav je predvsem resničnostna, je prav zato njegova proza hkrati tudi fiksijska. Opisna, telesna in fizična, toda tudi metafizična. Tako kot ljubezen, ki združuje erotiko in metafiziko s strastnim objemom erosa in thanatosa ter teži po absolutnem. Kovačič iz znanih ljudi, ki jih, tudi ko niso imenovani s pravim imenom, prepoznamo, ter iz samega sebe izdeluje literarne like. In čeprav je njegov cilj vse breme odložiti na papir, ti liki niso papirnati. S pomočjo magije besed oživljajo pred bralcem in imajo lastno telo, srce, duha in dušo. Posebno lik pripovednika, ki je vsota celotnega njegovega življenja. Ali kot sam pravi: "Zdaj v starosti, ko imam pred sabo samo še svoj vzemljohod, so se vsa ta življenja združila v eno, v močen sij slepe sile, ki te obseva kot posameznika, človeka v celem, in če se mu ne ukloniš, kar je nemogoče, ne moreš v pravem času izčrpati vse enostranosti svoje biti, ki ti edino nudi možnost za izvirno in izvorno." In k temu dodaja: "Ne gre zame." In res, ob vsem avtobiografizmu in individualizmu njegove proze, pripovedovanju lastnih spominov, opisovanju vidnega z lastnimi očmi, registriranju doživetega s seizmografom lastne občutljivosti, predočanju kardiograma bitja lastnega srca in trepetanju lastne duše ter ob seciranju svojih misli, sanj, zavesti in podzavesti gre za človeka nasploh. Za vsakega med nami. Kajti tudi bralec se mora ob branju njegove proze, v kateri je odkritost tako etična kot estetska kategorija, soočati s samim seboj, takšnim, kot je v resnici. V *iskanju lastne skrivnosti* in skrivnosti človeka nasploh Kovačič nima za estetsko samo lepega, podobno kot zanj etično ni samo dobro. Ne spregleda temne plati človeka in njegovih napak. Prav zaradi priznanja lastnega notranjega mraka je njegova proza katarzična. Tako kot je katarzična vsaka zadnja izpoved. Knjiga *Vz?mljohod* je po marsičem prav to. Priznanje, ki se konča na pokopališču, pred grobom in nagrobnikom. Toda brez moralizma in prošnje za odpustanje. To je surovo odkrit govor o sebi. Pripovedovanje o življenju, ki je postalo literatura, in o literaturi, ki je postala življenje. *Dokazovanje*

prisotnosti svoje eksistence in poskus, da se dokoplje do lastne podobe. To pa je posebnost in hkrati vrednost te knjige in celotnega Kovačičevega opusa.

In če je s knjigo *Vz?mljohod* (1993) sklenjen krog Kovačičeve izpovedno-avtobiografske proze, ki se je začel s knjigo *Deček in smrt* (1968), se je drugi krog, pripovedovanja o drugem, odprt s prvo prozo, objavljeno v knjižni izdaji, *Ljubljanskimi razglednicami* (1954), zaprl s knjigo *Zgodbe s panjskih končnic* (1993). Ali celo odprl nov, kajti tokrat ne gre za zgodbe iz vsakdanjega življenja, temveč za alegorično simbolične pripovedke, h katerim so Kovačiča spodbudili poslikani čebelji panji s svojimi svetopisemskimi, bajeslovnimi in drugimi nenavadnimi prizori. Ta do današnjih dni ohranjena "malana vaška kronika", kot jo sam imenuje, ni samo jezikovno oživiljena s pomočjo njegove igrive domišljije, ki se ji je v opisih resničnosti do takrat najpogosteje odpovedal, temveč je pridobila veliko novih in drugačnih pomenov. Celo zelo sodobnih in aktualnih. V svojih mračnih pravljičah za odrasle Kovačič spet spregovori o človekovi dvolični naravi, hkrati angelski in zlodejski, posebno močno in pretresljivo v *Zgodbi o dvoglavem sinu*. O ljubezni, ki ni romantično idilična, temveč življenjsko zapletena in neločljiva od spolnosti, ki ni samo občevanje moškega z žensko, temveč tudi, ko ta umre (kot v *Zgodbi o mrtvi Ljudmili*), ali celo z živaljo (kot v *Zgodbi o orjašu Glasu*, ki je, kolikor vem, po Vorančevi zgodbi *Kurjak*, nastali petdeset let pred tem, edina proza v slovenski literaturi s temo sodomije). O ustvarjanju, ki ostaja čudež in skrivnost, tako kot ostaja čudežno in skrivnostno kaotično življenje, ki mu umetnik skuša z izraznimi sredstvi dati skladno obliko. O človekovi trnovi poti od rojstva do neizogibne smrti, ki jo napoveduje "vesel krik novorojenčka". In celo o njegovem posmrtnem življenju, ki je podobno uresničenju katastrofičnih napovedi in apokaliptičnih prerokb. In nenazadnje o nezmožnosti človeka, da se znajde v svetu, v katerem obstaja veliko med seboj izključujočih se resnic.

Čeprav sta *literatura in življenje* ves čas bila v osredju tistega, kar je Kovačič pisal v istoimenskem tekstu iz leta 1995, je povedal več zanimivih mnenj. Med drugimi, da v obdobju socializma nista smela biti izrečena *golo dejstvo* in *duša*, kar razkriva brezdušnost preteklega časa in postavlja pod vprašaj realizem, za katerega so si vsaj deklarativno prizadevali takratni inženirji duš. Zanj je "Marxovi razredni teoriji in golemu kultu dela" manjkalo "nekaj Tolstojeve etike, nekaj krščanskega mesianizma". /.../ "Socializem se je sesul zaradi dinamičnosti življenja samega ..." /.../ "Do naroda je treba zavzeti stališča, da si sočasno v njem in zunaj njega – in če je mogoče, celo nad njim. Stati zunaj nacije in nad njo se pravi dokopati se do svoje podobe o njej." /.../ "Edina dilema, ki zares obstaja, je, da svetu ne žrtvuješ svoje zanimive človeške narave." /.../ "In predvsem bivati in presojsati o vsem vmes med obema skrajnostma." Večkrat je poudarjal, "da naj bi se literatura vrnila tja, kjer se je razvila: k pismu, dnevniku". Na lastno vprašanje, zakaj še piše, je odgovoril: "da izrazim svojo nesrečo" in "da bi kaosu našel formo". O tem, da mu je to tudi uspelo, nas prepričuje vsako njegovo delo, ki je, kot bi sam dejal, "živo bitje" in "realiteta".